

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ **SELEFİLİK ÇALIŞTAYI**

VI. ULUSAL KOORDİNASYON TOPLANTISI

NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ

05-06 Eylül 2015
Konya

NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ

Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER

Editör
Doç. Dr. Doğan KAPLAN

Grafik & Tasarım
Merve BÜLBÜL
Mustafa ALTINTEPE

Kapak
Serpil YAKUT

Fotoğraf
Murat AKTEKE

İletişim
Nişantaşı Mah. Dr. Hulusi Baybal Cad. No:12 Kat:25
Posta Kodu:42060 Selçuklu / KONYA
Tel: 0332 280 80 80 Fax: 0332 236 21 41

ISBN: 978-605-4988-02-0

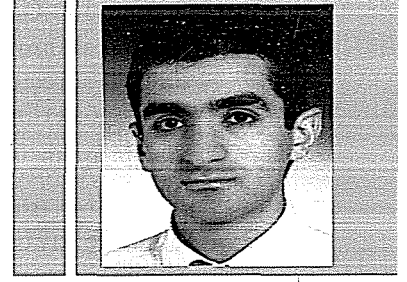
2. Baskı

Konya, Mayıs 2016

SELEFİLİĞİN TARİHİ ARKA PLANI: HANBELİLİK

Yrd. Doç. Dr. Muhyettin İĞDE

Gaziantep Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
igdemuh13@hotmail.com

Giriş

Hanbelilik, kurucu imam olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in görüşleri etrafında oluşan ve ona nisbetle anılan bir mezheptir. Hanbelilik, kurumsallaşma sürecini Ahmed b. Hanbel'in vefatından sonra tamamlayan bir mezhep olmasına rağmen kökleri kurucu imamın yaşadığı dönemin öncesinde de var olan Ehl-i Hadis'e dayanmaktadır. Hanbelilik aynı zamanda Çağdaş Selefi Hareketlerin de temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda mezhebin anlaşılması hem İslam düşüncesinin anlaşılması, hem Ehl-i Hadis çizgisinin tarihi gelişim sürecinin ortaya çıkması, hem de Çağdaş Selefi akımların anlaşılması bakımından önemlidir. Hanbeli mezhebi, düşünce yapısı itibariyle Ehl-i Hadis'e dayanan, zamanla Ehl-i Hadis'in temsilcisi haline gelen dini-siyasi bir yapılanmadır. Yeni düşünce ekollerine ve kişisel yorumu önemseyen Ehl-i Rey'e bir tepki olarak ortaya çıkan Ehl-i Hadis/Ashâbu'l-Hadis, yeni gelişmeler karşısında tevil ve tefsire başvurmadan, hadis merkezli rivayeti esas alarak hüküm vermiş, nassları olduğu gibi kabul edip herhangi bir yorumda bulunmamışlardır.¹ Ehl-i Hadis'e göre din "delil"den elde edilir. Bu nedenle rivayetlerde gelen bilgilerin içerikleri tartışılmadan, tevil ve tefsir edilmeden olduğu gibi kabul edilir.² Ehl-i Hadisin temsilcilerine ilk dönemlerden itibaren rastlamak mümkündür. İmam Şafii (ö. 204/820) bu zihniyetin en önemli temsilcilerinden biridir. Genel kanaate göre Şafii, Ehli Hadis'e mensuptur ve onların hükümlerini baş tacı etmiştir.³ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Şafii'nin Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti hususunda insanların en derin anlayışlısı (*efkah*) olduğunu, Ashâbu'l-Hadis'in ancak Şafii ile birlikte Ebu Hanife'nin "tasallut"undan kurtulduğunu ifade etmiştir.⁴

[1] Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 20, 22.

[2] İşcan, *Selefilik*, s. 20.

[3] Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, IX, 112.

[4] Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Âdâbu's-Şafii' ve Menâkibihi*, thk.: Abdulğani Abdulhalik, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, s. 42.

Abbasiler döneminde, özellikle Halife Memun'un (198-218/813-833) uygulamaya koyduğu ve ondan sonraki iki halifenin de sürdürdüğü Mihne politikaları Ashâbu'l-Hadis'in tepkilerine neden olmuş, Ahmed b. Hanbel isminin de ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ahmed b. Hanbel, Mihne politikaları karşısındaki tavrı nedeniyle büyük bir şöhret kazanmış, Ehl-i Hadis'in temsilcisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır.⁵ Bundan sonraki süreçte Ehl-i Hadis onunla özdeşleşmiş, hatta o Ashâbu'l-Hadis'in ilk imamı olarak gösterilmiştir.⁶

Ahmed b. Hanbel Mihne'de kazandığı şöhret ile birlikte Ehl-i Hadis arasında sembol bir isim haline gelmiş, Mihne'ye karşı gösterdiği direnç nedeniyle sahabe ve tabiin ile kıyaslanmış, onlarla eşdeğer görülmüştür.⁷ Bundan sonraki süreçte insanlar, Mihne karşısındaki tavırlarına ve Ahmed b. Hanbel ile ilgili düşüncelerine göre değerlendirilmiştir.⁸

Mihne olayı, Ehl-i Hadis içerisinde de bir "yol ayrımı"na neden olmuştur. Bu "yol ayrımı"nda Ehl-i Hadis'e mensup kişilerin Abbasi iktidarına ve onun yürüttüğü politikalara karşı tavrı belirleyici olmuştur. İktidarın "Kur'an mahlûktur" söylemi karşısında susanlar veya Kur'an'ın genel manada gayri mahlûk olduğunu savunsalar bile lafzının, Arapça kelimelerinin mahlûk olduğunu söylemek durumunda kalanlar, Ehl-i Hadis olsalar dahi, Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarınca dışlanmışlardır. Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-9), Yahya b. Ma'in (ö. 233/847), Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî (ö. 245/859) ve meşhur muhaddis Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256-869), Mihne karşısındaki tavırları veya *halku'l-Kur'an* ile ilgili görüşleri nedeniyle Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarının baskısına uğrayan ve cemaatten dışlananlardan sadece birkaçıdır.⁹

[5] George Makdisi, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev.: A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 44-45, 276-277; Muhammad Qasim Zaman, "The Caliphs, The 'Ulamâ', and the Law: Defining The Role and Function of The Early 'Abbâsid Period", *Islamic Law and Society*, 4 (1), 1997, s. 30-31; Michael Cooperson, *Classical Arabic Biography The Heirs of the Prophets in The Age of al-Ma'mûn*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 111; Duncan B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, Darf Publishers Limited, London, 1985, s. 158; Ziaul Haque, "Ahmad Ibn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", *Hamdard Islamicus*, 8 (3), 1985, s. 67; Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi", *ed-Dirâsâtü'l-İslamiyye*, 23 (2), 1408/1988, s. 6; Sami Zubayda, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev.: Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 130; Abdülmeccid Mahmûd Abdülmeccid, *el-İtticahâtü'l-Fikhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadis fî'l-Karnî's-Sâlis el-Hicrî*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1399/1979, s. 127-128.

[6] Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk.: Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1425/2005, III, 391; İşcan, *Seleflik*, s. 23-24.

[7] Konu ile ilgili geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Muhyettin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", M. Mahfuz Söylemez (Ed.), *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, (ss. 153-173), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 163-165.

[8] W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 405; Patricia Crone, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev.: Hakan Köni, Kapı yayınları, İstanbul, 2007, s. 199-200; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviyye Olgusu*, Ankara Okulu, Ankara, 1999, s. 66-67.

[9] İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", s. 165-170.

Memun tarafından başlatılan Mihne politikaları, kısa bir süre sonra Halife Mutevekkil döneminde (232-247/847-861) sona erdirilmişse de etkileri uzun süre devam etmiştir. Mihne öncesinde dönemin önemli hadisçilerinden biri olan ancak asla bir numara olmayan Ahmed b. Hanbel, halifenin uyguladığı politikalara karşı gösterdiği direnç ile şöhret kazanmış bu durum onun etrafında yoğun bir öğrenci grubunun toplanmasını beraberinde getirmiştir.

Mihne süreci İslam düşünce tarihinin en ciddi kırılma noktalarından biridir. Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikri üzerine temellendirilen Mihne uygulamalarının siyasi olduğu konusu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir.¹⁰ *Halku'l-Kur'an* ile ilgili teorik tartışmalar sadece bir kamuflej mesabesinde. Her şeyden önce Mihne'nin Ahmed b. Hanbel'in şahsında Ehl-i Hadis'in zaferiyle bitmiş olması, onlara meşruiyet kazandırmıştır.

Bu durum sonraki süreçte Ehl-i Hadis'in baskın unsur olmasına, karşıtları olan Mutezile'nin de tederîci olarak yok olmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan Mihne, Ahmed b. Hanbel gibi bir kahramanı doğurmuş,¹¹ Ehl-i Hadis'in farklı gruplara ayrılmasına,¹² Hanbelilik diye bir mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³ Mihne sonrası süreçte Ahmed b. Hanbel, Ehl-i Hadis'in yegâne temsilcisi haline gelmiştir.

1. Hanbeliliğin Oluşum Süreci

Ahmed b. Hanbel'in 241/855 yılında vefat etmesinden sonra talebelerinin ona ait rivayetleri toplamaya başlamasıyla Hanbeli mezhebinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Hanbeli mezhebinin kuruluşu genel olarak ikiye ayrılabilir. Birinci aşama, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin bir araya getirilip tedvin edilmesi, böylece bir mezhep için kaçınılmaz olan doktrinin oluşturulmasıdır. III/IX. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan bu gelişmeye Ahmed b. Hanbel'in ilk talebeleri katkıda bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in ardından yürütülen bu faaliyetlerle birlikte ancak ham bir malzeme ortaya çıkmıştır. Mezhebin teşekkülünü sağlayacak çalışmalar bir sonraki aşamada özellikle Ebû Bekir el- Hallâl'in (ö. 311/923) çalışmalarıyla başlayan süreçte gerçekleşmiştir. Bu ikinci aşama, toplanan ham malzemenin işlenmesi, delillerinin güçlendirilmesi, bir teori haline getirilmesi ve mezhebin sistemleşmesi aşamasıdır. İkinci aşamadan sonra mezhebin

[10] Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Tarihinde Bilinç ve Tarih*, Haz.: Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, I, 458-459; Cooperson, *Classical Arabic Biography*, s. 115.

[11] Makdisi, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim*, s. 44-45, 276-277; Zaman, "The Caliphs, The 'Ulamâ', and the Law", s. 30-31; Cooperson, *Classical Arabic Biography*, s. 111; Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, s. 158; Haque, "Ahmad Ibn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", s. 67; Türki, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi", s. 6; Zubayda, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, s. 130.

[12] Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Araştırma*, Kitabiyât, Ankara, 2002, s. 56.

[13] Cooperson, *Classical Arabic Biography*, s. 149.

oluşum süreci büyük oranda tamamlanmıştır.¹⁴

Hanbeli kaynaklar, bağlılık düzeyleri birbirinden farklı olmakla birlikte, Ahmed b. Hanbel'in hayatı boyunca beş yüz küsur öğrencisinin olduğundan söz ederler. Bunlardan yüz otuz bir kişinin ondan *mesâil* rivayet ettikleri belirtilmiştir.¹⁵ Ancak bu öğrencilerin tamamının Ahmed b. Hanbel'in bütün görüşlerini paylaştıkları ve Hanbeli mezhebinin oluşumuna katkıda buldukları söylenemez.

Bu talebelerin bir kısmı hocalarından sadece hadis rivayet etmiş, diğer bir kısmı hadislerin yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in görüş ve düşüncelerini de rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini nakledenlerin tamamının mezhebin oluşumundaki katkısının aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunların bir kısmı az sayıda rivayet ederken (*mukil*); diğerleri daha fazla sayıda rivayet etmiş (*müksir*) ve Hanbeli mezhebinin oluşumunda daha aktif rol oynamıştır. Bu nesil, aynı zamanda kendilerinden sonraki nesli eğiterek de Hanbeli mezhebinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.¹⁶ Mezhebin temel taşlarının yerine oturmasında önemli katkıları bulunan bu ilk öğrencileri, genel olarak ailesi ve yakın talebeleri olmak üzere ikiye ayırmamız mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in ailesinin, hem onun hakkında yazdıkları biyografiler vasıtasıyla verdikleri bilgilerle hem de sürekli onunla birlikte olmanın avantajıyla Hanbeli mezhebine önemli katkıları olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in oğulları Salih (266/880) ve Abdullah (ö. 290/903), amcaoğlu Hanbel b. İshâk b. Hanbel (273/886) mezhebin oluşumunda katkısı olan şahıslardandır.

Ahmed b. Hanbel'in ailesinden olmayan ve sayıları yüzlerle ifade edilen talebeleri de onun ününün artmasında ve mezhebin oluşup yayılmasında etkili olmuşlardır. Muhannâ b. Yahya eş-Şâmî (ö. 248/862-3), İshâk b. Mansûr el-Kevsec (ö. 251/865), Ebû Bekir el-Esrem (ö. 261/874-5), Abdulmelik b. Abdulhamid el-Meymûnî (ö. 274/887), İshâk b. İbrahim b. Hânî' (ö. 275/889), meşhur muhaddis Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), Harb b. İsmail el-Kirmânî (ö. 280/893) Ahmed b. Hanbel'den rivayet eden ve mezhebin oluşumunda katkısı bulunan şahıslardandır.

Bu dönemin en önemli isimlerinden biri Ebû Bekir el-Merrûzî (ö. 275/888)'dir.¹⁷ Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in arkadaşı olan Merrûzî, ondan hadis, fıkıh, ahlâk,

[14] Ali Hakan Çavuşoğlu, "Cristopher Melchert ve Mezheb: Gelenekçi Bir Oryantalistin İslâm Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet Yorumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4, 2004, s. 309-310; Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1998/1418, s. 323-325; Türkî, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi", s. 24.

[15] Ebû Zeyd, *el-Medhalü'l-Mufassal ilâ Fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve Tahrîcâtî'l-Ashâb*, I, 455-457.

[16] Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, s. 323; Hurvitz, *The Formation of Hanbalism*, s. 73.

[17] Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Haccac el-Merrûzî ile ilgili bkz.: Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 104-106; İbnî Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 137-151; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 173-177; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XX, 273-275; Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, I, 272-274; Ed., "Al-Marwazî", *E²*, VI, 627; Ahmet Özel, "Merrûzî", *DİA*, XXIX, 210-211.

âdâb, akâid ile ilgili birçok konuda rivayetlerde bulunmuş,¹⁸ ölümüne kadar ondan ayrılmamıştır. Hallâl, onun Ahmed b. Hanbel'in ilk öğrencisi olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Kaynaklarda Ahmed b. Hanbel'e olan yakınlığı ve dindarlığıyla ön plana çıkan Ebû Bekir el-Merrûzî, Hanbeli Mezhebi'nin tarihinde kilit noktayı oluşturmaktadır. Çünkü o, hem mezhebin literatürünü oluşturan Ebû Bekir el-Hallâl'ın (ö. 311/923-4), hem de mezhebin mücadeleci boyutunu temsil eden Berbehârî'nin (ö. 329/941) hocasıdır.²⁰ Hem Ebû Bekir el-Hallâl hem de Berbehârî, Hanbeli ulemânın üçüncü kuşağının önemli bir bölümünü eğitmiş ve Hanbelilikte iki farklı çizgiyi temsil etmişlerdir. Buradan hareketle Merrûzî, İbn Batta'nın (ö. 387/997) *Tabakâtu'l-Hanâbile*'de sözünü ettiği iki Hanbeli akımın çıkış noktasını oluşturmaktadır. İbn Batta, Berbehârî ve taraftarlarıyla alay eden birine verdiği cevapta üç grup Hanbeliden söz etmiştir: Ona göre Hanbelilerin bir grubu sofudur. Bunlar, oruç tutar, namaz kılarlar. Diğer grup, hadis yazıp, fıkıh öğrenir. Üçüncü grup ise, "alaycıların tümüne silleyi yapıştırır."²¹ İbn Batta'nın bu sözü, III/X. yüzyılda Hanbelilik ismi verilen bir ekolün varlığını göstermektedir. Buradan hareketle Hanbelilerin zühd ekolü, ilmi ekol ve *emr-i bi'l-mar'ûf ve nehy-i 'ani'l-münkeri* tesis etmeye çalışan cihatçı ekol olmak üzere üç gruba ayrıldığı ileri sürülmüştür.²²

İbn Batta'dan nakledilen rivayetten de anlaşılacağı üzere Merrûzî'den sonraki dönemde Hanbelilikte genel itibariyle iki ana çizgi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi Ebû Bekir el-Hallâl ve öğrencileridir. Hallâl, Ahmed b. Hanbel'in fikri yönünü takip etmiş ve mezhebin fikri geleneğinin devamını sağlamıştır. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'e ait fikirlerin sürdürülmesinde ve mezhebin oluşumunda etkili olmuştur.

Ebû Bekir el-Hallâl, çeşitli yerlerde dağınık halde bulunan Ahmed b. Hanbel'e ait rivayetleri topladıktan sonra Bağdat Mehdi Camii'nde ders vermeye başlamış, burada Hanbeli mezhebinin temellerini atmıştır.²³ İnsanlar buradaki ders halkasında Ahmed b. Hanbel'e ait rivayetleri almış ve çeşitli yerlerde yaymaya başlamışlardır. Hallâl'ın bu faaliyetleri, onun *İbn Hanbel es-Sağîr* (Küçük İbn Hanbel) olarak anılmasını sağlamıştır.²⁴ Zehebî, Hallâl'ın, hicri üç yüzlü yıllardan sonra Ahmed'in naslarını takip edip, toplayıp onları ispatlayana kadar Ahmed b. Hanbel'e ait müstakil bir mezhebin olmadığını

[18] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XX, 273; Ed., "Al-Marwazî", VI, 627.

[19] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XIII, 175.

[20] Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law*, s. 31; Hurvitz, *The Formation of Hanbalism*, s. 79; a.m.f., "Schools of Law and Historical Context: Re-Examining the Formation of the Hanbalî Madhhab", s. 58.

[21] İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, III, 76.

[22] Benzer bir gruplandırmayı Oliver Roy çağdaş Selefilik için yapmaktadır. Konuyla ilgili bkz.: Oliver Roy, *Küreselleşen İslam*, çev.: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 126-127.

[23] İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, III, 27; Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 311; Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", s. 79; AlSarhan, *Early Muslim Traditionalism*, s. 103; Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law*, s.147-148.

[24] Ebû Zeyd, *el-Medhalü'l-Mufassal ilâ Fıkhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve Tahrîcâtî'l-Ashâb*, II, 670.

söylemiştir²⁵ Zehebî'nin bu sözünden anlaşılacağı üzere Hallâl, mezhep içerisinde kilit noktayı oluşturmakta ve Ahmed b. Hanbelî'den sonra mezhebin asıl kurucusu olarak addedilmektedir. Hallâl'in mezhebin kurucusu olduğu hususu konuya ilgi duyan birçok araştırmacı tarafından da kabul edilmektedir.²⁶

Hallâl, gerek Ahmed b. Hanbelî'nin öğrencileriyle görüşme uğruna yaptığı yolculuklar, gerekse bu yolculukların sonunda elde ettiği verileri düzenlemesi ve eser üretmesi sayesinde Hanbeli mezhebinde otorite olarak kabul edilmiştir. Onun mezhep hususundaki otoritesi, kendi döneminde dahi söz konusu edilmiştir. Nitekim Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Şehriyâr, "Hepimiz Hallâl'a tabiyiz. Çünkü hiçbirimiz onun ilmine ulaşamayız"²⁷ demiştir. İbnü'l-Cevzî ve İbn Bedrân da onun otoritesine işaret etmiş, sonraki Hanbeli âlimlerin Hallâl'dan yararlandıklarını, ona bigâne kalamadıklarını belirtmişlerdir.²⁸ Zâhid ve âlim bir şahıs olduğu belirtilen, yaşadığı dönemde Hallâl, Berbehârî gibi şahıslarla mukayese edilen Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Beşşâr (ö. 313/925)²⁹ da Hallâl'in otoritesini kabul etmiştir. Rivayete göre, bir gün İbn Beşşâr, Hallâl ile birlikte mescitte oturduğu sırada, bir şahıs kendisine soru yöneltir. Ancak İbn Beşşâr, Hallâl'a sormasını ister. Soruyu soran kişi İbn Beşşâr'ın cevaplaması hususunda ısrar edince o, "Bu şeyh -Hallâl-, Ahmed b. Hanbelî'nin mezhebinde imamdır" diyerek şahıs Hallâl'a yönlendirmiştir.³⁰

Gerek Ahmed b. Hanbelî'e ait rivayetleri bir araya getirmek için yaptığı yolculuklar gerekse bu seferlerin sonunda Ahmed b. Hanbelî'e nisbet edilen rivayetleri tertib ve tasnif etmesiyle, Hallâl'in, Hanbeli mezhebine önemli katkıları olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Hanbeli mezhebi, varlığını Hallâl'a borçludur demek çok aşırı bir iddia olmayacaktır.³¹ Ancak onun bütün bu çabalarına rağmen geride tamamen oluşmuş, sistemleşmiş ahenkli bir mezhep bıraktığını söylemek zor gibi görünmektedir. Mezhebin tamamen sistemleşmesi biraz daha zaman alacaktır.³²

[25] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XIV, 298.

[26] Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law*, s. 106, 137, 155; Hallaq, "Early Ijtihâd and the Later Construction of Authority", s. 334-335; a.mlf., *The Origins and Evolution of Islamic Law*, s. 160; Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, s. 324-325; Cooperson, *Classical Arabic Biography*, s. 110-111; AlSarhan, *Early Muslim Traditionalism*, s. 100, 103.

[27] Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 301.

[28] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 221; İbn Bedrân ed-Demeşkî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 124.

[29] Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Beşşâr için bkz.: İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, III, 108-118.

[30] Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 301; İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, III, 25; Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, II, 206.

[31] Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law*, s. 106, 137, 155; Hallaq, "Early Ijtihâd and the Later Construction of Authority", s. 334-335; a.mlf., *The Origins and Evolution of Islamic Law*, s. 160; Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, s. 324-325; AlSarhan, *Early Muslim Traditionalism*, s. 100, 103.

[32] Knut Vikor, *Between God and The Sultan: A History of Islamic Law*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 103.

Hallâl bu faaliyetlerini sürdürürken onun çağdaşı olan ve eylemci kişiliğiyle ön plana çıkan Berbehârî de toplumda *emr-i bi'l-marûf ve nehy-i 'ani'l-münkeri* tesis etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Berbehârî, daha çok sokak hayatıyla ilgilenmiş, ateşli vaazları ile halkı yönlendirmiş, mezhep doktrinlerinin kamu/halk hayatına tatbik edilmesi hususunda çaba harcamıştır.

Berbehârî'nin yaşadığı dönemde halifelerin halktan uzaklaşıp iktidar mücadeleleri ile uğraşmaları toplumda huzursuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Hanbeliler, dini hissiyatları da harekete geçirmiş, kendilerini kötülükleri ortadan kaldırmakla sorumlu kimseler olarak görmüşlerdir.³³ Onlara göre bu durumda susmak Allah'a ve inananlara bir ihanet olacaktır. Çünkü *emr-i bi'l-marûf ve nehy-i 'ani'l-münkeri*, bütün Müslümanların yapması gereken bir görevdir. Şartlar gerçekleştiği halde *emr-i bi'l-marûf ve nehy-i 'ani'l-münkeri* yapmayan kimse, Müslümanları aldatmış, Allah'a, Resulü'ne ve müminlere ihanet etmiş olacaktır.³⁴ Bu nedenle Hanbeliler, toplumda yayılan kötülükleri ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu eylemi yaparken insanların yükümlülüklerine dikkat çekmiş, silahlı mücadeleyi ve cemaatin birliğini tehdit eden her türlü girişimi (*fitne*) reddetmişlerdir. Berbehârî ve taraftarları, gerek kötülüklerle karşı doğrudan mücadele etmek, gerekse siyasi yetkililer üzerinde bir baskı oluşturmak amacıyla halkı harekete geçirmeye çalışmışlardır.³⁵ Berbehârî'ye göre toplumu islah, kılıçla değil el, dil ve kalp ile yapılmalıdır.³⁶ Bu görüşe rağmen Berbehârî ve taraftarları isyanları körüklemekten, zaman zaman kamu düzenini tehdit etmekten, hatta sivil isyanlar çıkarmaktan kaçınmamışlardır.³⁷ Bu nedenle bazı kaynaklarda genellikle halkın ayak takımı için kullanılan *el-âmm*e kavramının Hanbeliler için de kullanıldığı görülmüştür.³⁸

Hanbeliliğin oluşumu döneminde Hanbelilerin lideri konumunda olan Berbehârî, halkın desteğini alarak toplumsal hayata müdahale etmiş, bu uygulamaları nedeniyle zaman zaman halife ile karşı karşıya gelmiştir. Bu bağlamda Berbehârî ve taraftarlarının ismi çeşitli olaylara karışmış, hem kendisi hem de takipçileri siyasi otorite ile karşı karşıya gelmişlerdir. Mesela Berbehârî'nin isminin Hanbelilerin Taberî ile mücadeleleri sırasında

[33] Simha Sabari, *Mouvements Populaires a Bagdad a L'epoque Abbasside, IX-XI Siecles*, Librairie d'Americaine et d'Orient, Paris, 1981, s. 103.

[34] Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî, *Şerhu's-Sünne*, thk.: Halid b. Kâsım er-Redâdî, Darü's-Selef&Darü's-Sumay'î, Riyad, 1421/2000, s. 85.

[35] Sabari, *Mouvements Populaires a Bagdad a L'epoque Abbasside*, s. 103.

[36] Berbehârî, *Şerhu's-Sünne*, s. 105-106.

[37] Sabari, *Mouvements Populaires a Bagdad a L'epoque Abbasside*, s. 103.

[38] Bu kavram, özellikle Taberî'ye cenaze merasimi yapılmasının engellenmesi bağlamında, *el-âmm*e (halkın ayak takımı) toplanarak ona bir cenaze merasimi yapılmasına engel oldu şeklinde kullanılmıştır. Burada kavramla kastedilen, Berbehârî'ye bağlı Hanbelilerdir. Konuyla ilgili bkz.: Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibu'l-Himem*, thk.: Seyyid Kisrevî Hasan, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1424/2003, V, 48; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VII, 8; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, 848-849.

gündeme geldiği görülmektedir.

Kaynaklara göre Hanbeliler, ölümünden kısa bir süre önce, Taberî'yi sürekli baskı altında tutmuş, evinden çıkmasına izin vermemiş, onun yanına gidenleri, ondan ders alanları ve hadis rivayet edenleri engellemişlerdir.³⁹ Taberî, 310/922 yılında vefat ettiğinde Hanbelilerin herhangi bir taşkınlık çıkarması endişesiyle gece vakti kendi evine defnedilmiştir.⁴⁰ Bu olaydan kısa bir süre sonra 317/929 yılında İsrâ Suresi'ndeki "Umulur ki Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd'a ulaştırır"⁴¹ ayetinin tefsiri üzerine yapılan tartışmalarda Berbehârî taraftarlarıyla karşıtları arasından kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. Şiiilerin kutsallık atfettiği Berâsâ mescidinin yıkılması meselesinde Berbehârî'nin ismi tekrar gündeme gelmiş, onun liderliğindeki Hanbelilerin de etkisiyle⁴² Mescid, 24 Safer 313/20 Mayıs 925'te Halife Muktedir (hilafeti: 295-320/908-932) tarafından yıktırılmıştır.⁴³ Berâsâ mescidi, Halife Râzî döneminde (hilafeti: 322-329/934-940) Emîrî'l-ümerâ olan ve Şii yanlısı bir politika izleyen Beckem tarafından tekrar inşa edilmiştir (328/940).⁴⁴ Berbehârî ve taraftarları bu camiye şirk yuvası olarak ilân etmişlerdir.⁴⁵ Caminin bânîsi Beckem'in öldürülmesi, halkın sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.⁴⁶

321/933 yılında Halife Kâhir döneminde Berbehârî, etrafındaki Hanbeliler ile birlikte vezir Hâcib Ali b. Yelbak ve kâtibi Hasan b. Hârûn'un, Muaviye ve oğlu Yezîd'i cuma günü minberlerden lanetleme girişimlerini protesto etmişlerdir. Bunun üzerine Berbehârî'nin tutuklanması için emir verilmiştir. Bunu duyan Berbehârî, saklanarak yakalanmamayı başarmış, ancak aralarında birçok Hanbeli âlimin de bulunduğu taraftarları yakalanarak Basra'ya veya Umman'a sürgün edilmişlerdir.⁴⁷

[39] Bağdâdî, *Tarih-u Bağdâd*, II, 551; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VII, 9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, 818, 847; Muhammed Ahmed Ali Mahmûd, *el-Hanâbiletu fî Bağdâd*, s. 175-179; Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law*, s. 192.

[40] İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, V, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VII, 8-9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, 848-849.

[41] İsrâ (17): 79.

[42] Joel L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islâm: The Cultural Revival During the Buyid Age*, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 61.

[43] Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 429-430; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 247-248; Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1397/1977, I, 362-363; Guy Le Strange, *Baghdad During The Abbasid Caliphate From Contemporary Arabic and Persian Sources*, Ed., Fuat Sezgin, Frankfurt: Publications of the Institute for The History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt, 1993, LXXXIV, 154; Abdulkerim Özeydin, "Berâsâ", *DİA*, V, 471.

[44] Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 429-430; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 5; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 363-364; Le Strange, *Baghdad During The Abbasid Caliphate*, LXXXIV, 155-156.

[45] Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmiyye Şîası'na Göre Önemli Tarih, Gün ve Geceler (Şeyh Müfîd ve Şeyh Bahâî'nin Takvimleri)*, Aslı Ofset, Çanakkale, 1999, s. 67.

[46] Laoust, *İslâm'da Ayrılkçı Görüşler*, s. 170.

[47] İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, V, 149; İbnî Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, III, 77-78; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 316-7; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XV, 91-92; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 6; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV, 67.

Bu olaydan sonra bir süre saklanmak zorunda kalan Berbehârî ve taraftarları, 323/935 yılında taşkınlıklarını zirve noktaya ulaştıracak olaylarla tekrar ortaya çıkmışlardır. Bu dönemde Bağdat'ta siyasi ortam çok karışıktır. Abbasi Hilafeti zor durumdadır. Siyasi ortamdaki karışıklıkların da etkisiyle Bağdat'ta ciddi sıkıntılar ve huzursuzluklar baş göstermiştir.⁴⁸ Berbehârî'nin başlarında bulunduğu Hanbeliler, bid'atçilere karşı çıkmak⁴⁹ ve toplumsal ahlâkı korumak adına bir isyan başlatmışlardır.⁵⁰ Hanbeli isyancılar, dükkânları yağmalıyor, şer'i hükümlerin tam olarak uygulanmasını sağlamak amacıyla çarşı ve pazarlarda yapılan alışverişlere itiraz ediyor, tüccarların ve sarrafların dolandırıcılık ve cimrilik yapmamaları, hileye başvurmamaları amacıyla pazara müdahalede bulunuyorlardı. Eğlence merkezlerine baskın düzenleyerek buralardaki eğlence aletlerini kırıyorlardı. Askeri görevlilerden, sivil görevlilerden ve halktan bazı kimselerin evlerine baskın düzenliyor, bu evlerde rastladıkları şarapları döküyor, karşılaştıkları kadın şarkıcıları dövüyor, çalgı aletlerini kırıyorlardı. Diğer taraftan, sokakta yanlarında kadın veya çocuk bulunan erkeklere, yanlarındaki kadınların kim olduğunu soruyorlardı. Bu erkekler, yanlarında bulunan kadınların mahremleri olduklarını söylerlerse, onları serbest bırakıyor; aksi takdirde bu adamları dövüp emniyet kuvvetlerine teslim ediyor, fuhuş yaptıkları gerekçesiyle şikâyetle bulunuyorlardı. Hatta yanında bir yakını olmadan yalnız başına sokağa çıkan kadınları dahi emniyet güçlerine teslim ediyorlardı.⁵¹

Tarihte *Hanbeli Fitnessi*⁵² veya *Berbehârî Fîtnesi*⁵³ diye anılan bu olayların sonucunda Bağdat'ta ciddi karışıklıklar çıkmış, halk bu durumdan bir hayli rahatsız olmuştur. Günlük hayata yapılan müdahaleler ve sokaktaki yakıp yıkmaların devam etmesi, özellikle Şiilerin de şikâyetleri üzerine Halife Râzî, Hanbelilerin taşkınlıklarını engellemek amacıyla bir dizi önlem almış ve Bağdat'ın her yerinde ilânlar yapılarak bu önlemlerin duyurulmasını sağlamıştır. Buna göre Râzî, Hanbeliler ve onların lideri olan Berbehârî'nin adamlarının bir araya gelmelerini, akideleri konusunda herhangi bir eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmalarını yasaklamış, onlardan hiç kimsenin namaz kıldırılmamasını, müminlerin de onların arkasında namaz kılmamasını, namaz kıldırıldıkları takdirde, sabah, akşam ve

[48] Şabarov, "Ebû Muhammed el-Berbehârî (233/847-329/941) ve Eseruhu fi Hayâti 'Asrihi'l-Âmme", s. 173.

[49] Michael Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 117.

[50] Melchert, "The Hanabila and The Early Sufis", s. 364.

[51] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VII, 113-114; İmâdüddîn İsmail b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, y.y., t.y., II, 82; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 30-31; Sabari, *Mouvemets Populaires a Bagdad a L'epoque Abbasside*, s. 105-106; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, s. 169; Ahmed Bekir Mahmûd, *İshâm fi Târîhi'l-Mezhebi'l-Hanbelî*, s. 42-43.

[52] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VII, 113; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 82..

[53] Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, thk.: Ebû Hacer Muhammed Said b. Busyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., II, 18; a.m.lf., *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 30; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, IV, 121.

yatsı namazlarında Şafii pratiğine uyarak Fatihadan önce *Besmele*'yi yüksek sesle (*cehren*) okumalarını şart koşturmuştu.⁵⁴ Ancak alınan bu önlemler ve yapılan tehditler fayda sağlamak şöyle dursun; Hanbelileri daha da hırçınlaştırmış, Hanbelilerin çıkardıkları karışıkları daha da arttırmıştır. Bunun üzerine Râzî, Hanbelilere karşı bir manifesto yayınlamıştır. Manifestoda Hanbeliler, teşbihçi fikirleri savunmaktan, türbe ziyaretlerini yasak saymaya kadar bir dizi suçlamayla itham edilmiş, bu tür fikirlere sahip çıkan kimselerin İslâm toplumu dışında kalacağı vurgulanmıştır.

Mezhebi oluşumun büyük ölçüde tamamlandığı IV/X. yüzyılda Hanbeliler özellikle Bağdat'ta güçlü bir grup haline gelmişlerdir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde Hanbelilik homojen bir yapıya sahip olmamış, mezhep içerisinde farklı eğilimlere sahip kişi ve gruplar olmuştur. Bunların en önemlileri Hallâl'in temsil ettiği ilmi eğilim ve Berbehârî'nin temsil ettiği eylemci eğilimdir. Bu iki eğilim mezhebin bundan sonraki sürecinde de varlığını sürdürecektir. Bu iki akımın izlerini çağdaş Selefiyye'de de görmek mümkündür.⁵⁵

2. Oluşum Sonrası Dönemde Hanbelilik

Bu dönem Büveyhilerin 334/945 yılında Abbasilerin merkezi olan Bağdat'ı ele geçirmesiyle başlamaktadır. Siyasi tarihin de oldukça hareketli olduğu bu dönemde bir taraftan Büveyhiler, Abbasi hilafet merkezini ele geçirmiş, diğer taraftan Fâtımiler, Mısır'da egemenliklerini kurmuşlardır. Aynı dönemde Gaznelilerin yükselişe geçmesi Abbasilerin elini rahatlatmıştır. Büveyhilerin Bağdat'a girişleriyle başlayan süreç ile birlikte, Hanbeli mezhebi tarihi açısından da yeni bir dönem başlamıştır. Artık Hanbelilik, oluşumunu büyük ölçüde tamamlamış, gelişme dönemine girmiştir. Dönemin Hanbeli tarihi açısından önemli yanlarından biri, birinci neslin başlattığı Ahmed b. Hanbel'in eser ve görüşlerinin tedvini faaliyetlerine devam edilmesi, uzun süre devam eden kolektif çalışmaya bu dönemde son verilmiş olmasıdır. Bu sürecin bizim açımızdan en önemli yanlarından biri Hanbelilerin sosyo-politik tavrı ve duruşlarıdır.

Bu karmaşık siyasi ortamda Hanbeliler, sayıca en üstün ve en aktif mezhep haline gelmiştir. Büveyhilerin, Abbasilerin başkenti Bağdat'ta yaptıkları uygulamalar, Bağdat'taki Sünni halk üzerinde etkili olan Hanbeli âlim ve vaizlerin inanç ve uygulamalarıyla ters düşmüştür.⁵⁶ Bu dönemde Hanbeliler, Şia karşıtlığı başta olmak üzere kelamcılara, filozoflara muhalefet etmiş, kısaca her türlü fırkalaşma ve bidatçilik karşıtlığının başını

[54] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, 113-114; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II, 82; Sabari, *Mouvemets Populaires a Bagdad a L'epoque Abbasside*, s. 105-106; Muhammed Ahmed Ali Mahmûd, *el-Hanâbile fi Bağdâd*, s. 170; Ahmed Bekir Mahmûd, *İshâm fi Târîhi'l-Mezhebi'l-Hanbelî*, s. 43; Şabarov, "Ebû Muhammed el-Berbehârî (233/847-329/941) ve Eseruhu fi Hayâti 'Asrihi'l-Âme", s. 173-4.

[55] M. Ali Büyükkara, "11 Eylül'de Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye Cihadî Selefiyye", *Dini Araştırmalar*, 7(20), ss. 205-234; Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 126-127.

[56] Laoust, "Hanâbila", III, 159.

çekmişlerdir. Büveyhiler tarafından desteklenen Şiiler gibi Hanbeliler de iyi organize olmuş ve güçlü bir motivasyona sahip bir yapı görünümü vermiş,⁵⁷ gerek Büveyhiler ve Fâtımîlerin siyasi gelişmeleri ve yayılmaları gerekse İmâmiyye ve İsmailiyye fırkalarının faaliyetleri karşısında direnç oluşturmuşlardır. Hanbeliler, Şiiliğe ve Mutezileye karşı hep sünnetin yanında yer aldıklarını ifade etmişlerdir.⁵⁸

Bağdat o günlerde, Büveyhilerin desteğini arkalarına alan Şiilerle Ehl-i Sünnetin tek temsilcisi haline gelen Hanbelilerin çatışma alanı haline gelmiştir. Bunun sonucunda bu dönemde Bağdat'ta Ehl-i Sünnet denildiğinde genellikle Hanbeliler anlaşılmıştır. Hanbelilerin gerçekleştirdikleri eylemlerde ana destekçileri, tarihi kaynaklarda genellikle Hanbelileri kastederek söylenen ve *âmm*e diye isimlendirilen halk kitleleri olmuştur. Bu yapısıyla Hanbelilik, fikhî-keîâmî ve sosyal boyutları olan bir yapı görünümünde olup, adeta bir **"politik-dini muhalefet partisi"** rolü oynamıştır.⁵⁹

Büveyhilerin zayıflama sürecine girmesi ile birlikte Hanbeliler, Abbasi Hilafetinin de desteğini arkalarına alarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ortak düşman olan Büveyhi yönetimine karşı mücadele, Hanbelilerle Abbasi Hilafetinin yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁰ Kâdir-Billâh (hilafeti: 381-422/991-1031) ve Kâim-Biemrillâh'ın (hilafeti: 422-467/1031-1075) hilafetlerine denk gelen bu süreçte, Abbâsî hilafeti tamamen Hanbelilerin güdümüne girmiş, halifeler eliyle yayınlanan *Kâdirî itikad* bildireleriyle Ehl-i Hadis/Hanbeli zihniyetine muhalif olan bütün görüş ve fırkalarla mücadele edilmiştir.⁶¹ Bir *amentü* niteliğinde olan *Kâdirî itikad*ı Ehl-i Hadis/Hanbeli görüşlerine uygun bir şekilde hazırlanmış, buna herhangi bir şekilde muhalefet eden kimselerin küfre düştüğü ileri sürülmüştür.⁶²

"Karşı Mihne"⁶³ diye isimlendirilecek bir dönemin yaşandığı bu süreçteki uygulamalar Memun'un Mihnesini hiç aratmamış, hatta onun ötesine de geçilmiştir. Bu nedenle sözü edilen dönemin Mihne'nin bir rövanşı olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁴ Makdisi, bu duruma işaret ederken Hanbelilerin iki asır önce kendilerine yapılanların aynısını

[57] Laoust, "Hanâbila", III, 159; Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islâm*, s. 60.

[58] Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", s. 87.

[59] Laoust, "Hanâbila", III, 159; Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islâm*, s. 60.

[60] Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, s. 122.

[61] Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", s. 87-88, 94; Süleyman Genç, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyâsî Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", *Marife*, 4 (2), Güz 2004, s. 233.

[62] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 279-282.

[63] Onat, 195

[64] George Makdisi, *Ibn 'Aqil Religion and Culture in Classical Islam*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1997, s. 8; a.mlf., *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 277; Abdulmecid Ebu'l-Fütûh Bedevî, *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fi'l-Meşriki'l-İslâmî mine'l-Karnî'l-Hâmisi'l-Hicrî hattâ Sükûti Bağdâd, Dâru'l-Vefâ li'Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', el-Mansûra, 1408/1988, s. 76.*

diğer mezhep mensuplarına ve özellikle Hanefi-Mutezililere yaptıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda Makdisi'nin işaret ettiği nokta dikkat çekicidir. Kâdir'in ilk beyannamesi Hanefi-Mutezililere yönelikti, onlara Mutezili görüşlerin öğretimini yasaklıyordu. Mihne döneminin kadıları da Hanefi-Muteziliydi. Memun, Ehl-i Hadis'e karşı Hanefi-Mutezili kadıları desteklemişti. Şimdi ise Kâdir, Hanefi-Mutezililere karşı Hanbelilerin tarafını tutmuştur.⁶⁵

Memun'un Mihne sürecindeki tavrı ile Halife Kâdir-Billâh'ın Kadiri İtikad Bildirgelerindeki tavrı birbirine benzerlik göstermektedir.⁶⁶ Memun'un asıl hedefi Hilafetin itibarını sağlamaya yönelikti. Bunu Mutezili esaslarıyla yapmaktaydı. Kâdir'in de hedefi, Hilafetin otoritesini sağlamaya yönelikti. Bunu Hanbeli esaslarıyla yapmaktaydı. Burada ilginç olan nokta, Memun, ulema karşısında halifenin otoritesini savunurken, Ahmed b. Hanbel ve taraftarları buna karşı çıkıyor, ulemanın otoritesini savunuyorlardı. Şimdi olan, Hanbeli esaslarla halifenin otoritesinin sağlanmasıdır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Kâdir-Billâh döneminin en önemli özelliği, Hanbeliliğin, halifenin otoritesini savunan "devletin resmi mezhebi" haline gelmesidir.

Halifenin Hanbelilerin etkisiyle başlattığı bu uygulamalarla birlikte Mutezile mensupları bürokrasiden uzaklaştırılmış, görev almak isteyenler, ancak itizali fikirlerinden vazgeçtiklerini açıkladıktan ve tövbe ettikten sonra görev talep edebilmişlerdir. Bu dönemde itizali fikirlerden tövbe etmek, bürokraside görev almanın mutlak şartı olarak belirlenmiştir.⁶⁷

Hanbeliler bu dönemde kendilerini Abbasi Hilafetinin temel dayanağı olarak görmüşlerdir.⁶⁸ Abbasi Hilafet sarayında önemli bir konumu bulunan Hanbeli âlim İbnü'l-Bakkâl (ö. 440/1048) Hanbelilerin yönetimle ilişkisine işaret ederken, "... Hilafet çadırıdır. Hanbeliler de onu taşıyan halatlarıdır. Şayet halatlar düşerse çadır da çöker"⁶⁹ diyerek Abbasiler açısından Hanbelilerin vazgeçilmezliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Büveyhiler döneminde Hanbeliler sadece Şia ve Hanefi-Mutezililerle değil, kendilerine muhalif olan bütün gruplarla mücadele etmişlerdir. Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmesiyle Şia ve Mutezile desteklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Hanbeliler bu defa, Selçuklu yönetiminin desteğini de arkalarına alarak güçlenmeye başlayan Eşarilerle mücadele etmeye başlamışlardır. Büveyhiler döneminde başlayan Hanbeli-

[65] Makdisi, *Ibn 'Aqil*, s. 8, 10.

[66] Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasid of 11th and 12th Century Baghdad*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Michigan, USA, 1998, s. 137.

[67] George Makdisi, "The Sunnî Revival", D. S. Richards (Ed.), *Islamic Civilisation 950-1150*, (ss. 155-168), Cassirer, Oxford, 1973, s. 156; a.m.f., *Ibn 'Aqil*, s. 11; Ahmet Güner, *Büveyhîlerin Şîf-Sünnî Siyaseti*, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 1999, s. 250-251; Muharrem Akoğlu, *Büveyhîler Döneminde Mu'tezile*, İlahiyât Yayınları, Ankara, 2008, s. 251.

[68] Güner, *Büveyhîlerin Şîf-Sünnî Siyaseti*, s. 238.

[69] İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, III, 350.

Eşari mücadeleleri Selçuklular döneminde artarak devam edecektir. Hanbelilerle Eşariler defalarca karşı karşıya gelmiş, iki grup arasındaki çatışmalar zaman zaman ölümlerle de sonuçlanmıştır.⁷⁰ Nitekim yine böyle bir Hanbeli-Eşari çatışmasından sonra iki grubu bir araya getirmeye çalışan Halifeye, Hanbelilerin o dönem lideri konumunda olan Şerîf Ebû Cafer el-Hâşimî ; *Sulh mu? Hangi sulh? Sulh, velayet, borç, miras taksimi veya mülk konusundaki anlaşmazlıklarla ilgili hasımlar arasında olur. Hâlbuki bu Eşariler bizim kâfir olduğumuzu düşünüyor. Biz de inandığımız itikada inanmayanların kâfir olduğunu düşünüyoruz. Aramızda hangi sulh olacak?* şeklinde cevap vererek barış teklifini reddetmiştir.⁷¹ Şerîf Ebû Cafer el-Hâşimî'nin bu cevabı Hanbelilerin Eşarilere bakışını ortaya koyan önemli bir örnektir.

Abbasi Hilafeti ile işbirliği yapan Hanbeliler muhaliflerinin yanı sıra kendileri gibi düşünmeyen mezhepdaşlarını da baskı altına almışlardır. İbn 'Akîl'in (ö. 513/1119) başına gelenler bunun en önemli örneğidir. İbn 'Akîl, Hanbeli olmasına rağmen Mutezililerle teşrik-i mesâide bulunması ve bazı Mutezili âlimlerden ders alması nedeniyle mezhepdaşlarının baskısına maruz kalmış, öldürülmek istenmiştir. Beş yıl boyunca kendi mezhebine mensup şahısların baskısı nedeniyle dışarı çıkamayan İbn 'Akîl, ancak tövbe ettiğini ilan ettikten sonra halkın arasında dolaşabilmiştir.⁷² İbn 'Akîl daha sonra *Kendi mezhebimin insanları kanımı talep edecek kadar bana eziyet ettiler* diyerek bu dönemde yaşadığı sıkıntılara işaret etmiştir.⁷³

Hanbeliler muhalifleriyle mücadele ederken aynı zamanda toplumda iyiliği emretme ve genel ahlakın korunması adına bazı eylemlerde de bulunmuşlardır. 464/1072 yılında Ebû Cafer'in önderliğindeki Hanbeliler, Nizamiye Medresesi Müdürü Ebû İshâk eş-Şirâzî ve tanınmış bazı Şâfiî-Eşari bilginlerle birlikte Kasr Camii'nde toplanarak Halife Kâim'in (ö. 467/1075) toplumdaki ahlaki çözülmeye karşı önlem almasını istemişlerdir.

Bunlar, Halife'den kötülüklerin ortadan kaldırılmasını, içki satan, ticarete hilekârlık yapan kimselerin yakalanmasını, genelevlerin kapatılmasını, genel ahlâkı yeniden tesis etmesini; değeri düşen paraları piyasadan çekerek yerlerine daha değerli bir para koymak için birtakım tedbirler almasını talep ederler. Bunun üzerine Halife, kötülüklerin neden olan kimseleri kovar, evlere baskın düzenleyerek evlerdeki şarapları döker. Genelevlerin kapatılması ve değerini yitiren paraların kaldırılması konusunu da Adudüddelâ'ye yazacağına dair söz verir. Bu sonuç, Ebû Cafer'i de, eş-Şirâzî'yi de tatmin etmemiştir. Nitekim bundan iki sene sonra (466/1074) Ebû Cafer ile Muhammed İbnü'l-

[70] Konuyla ilgili ayrıca bkz.: Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 286-305.

[71] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 81-83.

[72] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 180-181; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 208; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 318-320.

[73] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XIX, 448.

Vekil arasında geçen bir konuşmadan genelevlerin henüz kapatılmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

Bu dönemde yukarıda sözü edilen çatışmaların ve faaliyetlerin yanı sıra önemli Hanbeli âlimler de yetişmiştir. Gulâm Hallâl (ö. 363/974), İbn Batta (ö. 387/997), Hanbeliliğin İsfahan'da yayılmasında önemli katkısı bulunan İbn Mende (ö. 395/1005)⁷⁵ gibi âlimler gerek yazdıkları eserlerle gerekse diğer faaliyetleriyle Hanbeli mezhebinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Yine bu dönemin önemli âlimlerinden biri olan Kâdı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) burada zikredilmesi gereken önemli isimlerden biridir. Kâdı Ebû Ya'lâ üstlendiği kadılık göreviyle mezhebin gelişimine katkıda bulunmuş, Hanbelileri yönetim kademelerinde görev alma hususunda cesaretlendirmiştir.⁷⁶ O aynı zamanda muhtemelen Hanefi bir aileden gelmenin avantajını da yaşamış, sağlam kelam altyapısıyla Hanbeliliği Şia, Mutezile ve Eşarilik başta olmak üzere o dönemdeki fırkalara karşı savunmuştur.⁷⁷ Ebû Ya'lâ, şu iki hususta Hanbeli mezhebinde öncü olarak gösterilir. Birincisi, Ebû Ya'lâ, Hanbeli mezhebinde devlet idaresi ile ilgili ilk sistematik eseri yazan kişidir. *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*⁷⁸ adlı eserinde Ebû Ya'lâ, ideal bir yönetimin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler vermiştir. Eserin Abbasi yönetiminde görev alan Hanbeli bir kadı tarafından yazılması da önemli bir husustur.⁷⁹ İkincisi, Ebû Ya'lâ kelam metodunu kullanarak Ehl-i Hadis/Hanbeli mezhebini destekleyen ilk kişidir. Özellikle *Kitâbu'l-Mu'temed fi Usûli'd-Dîn*⁸⁰ adlı eserinde Kelam metodunu kullanarak Şia, Mutezile, Eşarilik gibi mezhepleri eleştirmiştir.⁸¹ Ayrıca o, Şerîf Ebû Cafer el-Hâşimî, (ö. 470/1077), İbnü'l-Bennâ (ö. 471/1079), Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116), İbn Akîl (ö. 513/1121) gibi birçok talebe yetiştirerek mezhebin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁸²

458/1066'dan sonraki tarihi süreç büyük ölçüde Ebû Ya'lâ'nın öğrencilerinin etkin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Hanbelilik büyük ölçüde güçlenmiş, Bağdat'ın yanı sıra taşrada da varlığını hissettirmeye başlamıştır.⁸³ Hanbelilik bu dönemde, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Mende (ö. 395/1005) ve ailesi vasıtasıyla İsfahan'da; Hanbelilikte

[74] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 139.

[75] Ebû Zeyd, *el-Medhalü'l-Mufassal ilâ Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve Tahrîcâtî'l-Ashâb*, I, 548-549; Rosenthal, "İbn Manda", III, 863; Güner, *Büveyhîlerin Şif-Sünnî Siyaseti*, s. 300-301.

[76] Cook, *Commanding Right And Forbidding Wrong in İslâmîc Thought*, s. 123-124.

[77] Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", s. 97-98.

[78] Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ el-Kâdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, thk.: Muhammed Hâmid el-Fakkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.

[79] Syafiq A. Mughni, *Hanbalî Movements in Baghdâd from Abû Muhammad al-Barbahârî (d. 329/941) to Abû Ja'far al-Hashimî (d. 470/1077)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Los Angeles, 1990, s. 140-141.

[80] Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ el-Kâdî, *Kitâbu'l-Mu'temed fi Usûli'd-Dîn*, thk.: Vedî' Zeydân Haddâd, Dâru'l-Maşrik, Beyrut, 1974.

[81] Mughni, *Hanbalî Movements in Baghdâd*, s. 141; Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", s. 97; a.mlf, "İbn al-Farrâ", III, 766; Yavuz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", X, 256.

[82] İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, III, 381-383.

[83] Laoust, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad", s. 99.

tasavvufun öncülerinden sayılan Abdullah el-Ensari el-Herevî (ö. 481/1089) vasıtasıyla Herat'ta; Ebu'l-Ferec eş-Şirâzî (ö. 486/1093) kanalıyla da Suriye ve Filistin'de yayılma imkânı bulmuştur. Ancak bu dönemde Bağdat hala Hanbelilerin merkezi konumundadır.

Moğollar'ın Abbasi halifeliğine son verdikleri tarihe kadar (656/1258) Hanbelilerin ana merkezi Bağdat olmuştur. Bağdat'ın Moğollar tarafından yerle bir edilmesiyle Hanbeliliğin Bağdat'taki varlığı da büyük ölçüde sona ermiştir. Bu süreçte özellikle Eyyubiler'in Şafii yanlısı politikaları nedeniyle Hanbeliler kısa süre sıkıntılı bir dönem yaşamışlarsa da Memlükler'in Abbasiler'den sonra Sünni dünyanın liderliğini üstlenmesiyle Hanbelilik devletin önemli merkezleri olan Şam ve Kahire'de güçlenmeye başlamış, mezhebin gelişiminde canlılık yaşanmıştır. Bu dönemde bazı Hanbeliler yönetim kademelerinde görev almış, önemli mevkilere gelmişlerdir. Benû Kudâme ailesinin bu dönemde mezhebin gelişiminde önemli katkıları olmuştur. Bu devrin belki de Hanbeliliğin en önemli isimlerinden biri Harranlı Benû Teymiyye ailesine mensup olan Takiyyüddin İbn Teymiyye'dir (ö. 728/1327).

Memlüklerden sonra Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgesinde yönetim Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlıların Hanefi-Matüridi bir çizgiyi benimsemesi Hanbeli mezhebinin gelişiminde bir durgunluk yaşanmasına neden olmuştur. Hanbelilik, Muhammed b. Abdilvahhâb'ın (ö. 1206/1792) başlattığı faaliyetlerle birlikte yeniden canlanmaya başlamış, sonuçta bir devletin resmi mezhebi haline gelmiştir.

Sonuç

Hanbelilik, Ahmed b. Hanbelin siyasi bir mesele olan Mihne'den elde ettiği mirasın üzerine temellenen dini-siyasi bir yapılanmadır. Esasen, Memun'un başlattığı mihne politikalarının iki kaybedeni bir de kazananı olmuştur. Kaybedenler Mutezile ve Ehl-i Hadis; kazanan ise Ahmed b. Hanbelidir. Mihne'nin Ahmed b. Hanbel'in zaferiyle bitmesi onun şöhret kazanmasına Ehl-i Hadis saflarının da ayrışmasına neden olmuştur. Mihne'den sonra insanlar, Ahmed b. Hanbel ile ilgili görüşleri ve Mihne karşısındaki tutumlarına göre değerlendirilmişlerdir. Bu durum, Ahmed b. Hanbel'in etrafında daha sonra Hanbeli(ler) olarak adlandırılan bir grubun oluşmasını sağlamıştır.

Ahmed b. Hanbel'in talebeleri tarafından temelleri atılan Hanbelilik, Hallâl ile birlikte oluşumunu büyük ölçüde tamamlamıştır. Onun faaliyetleriyle birlikte Hanbelilik bir mezhep hüviyeti kazanmıştır. Hallâl ile aynı dönemde yaşayan Berbehârî, Hanbeli öğretileri toplumda uygulama yönünde bazı faaliyetlerde bulunmuş, yaptığı vaazlarla da halkı bu yönde örgütlemiştir.

Bu dönemde özellikle Berbehârî'nin faaliyetleriyle birlikte ortaya çıkan bir husus Hanbeliliğin yekvücut bir yapı olmadığı aksine mezhep içerisinde farklı eğilimlerin varlığıdır. Bunların en önemlileri Hallâl'in temsil ettiği ilmi eğilim; Berbehârî'nin öncüsü

olduğu eylemci eğilim veya vaazcı Hanbeliler'dir. Kanaatimizce tarihi süreçte en çok etkili olan ve en çok sesi çıkanlar da vaazcı Hanbeliler olmuştur.

Hanbelilikteki bu ayrımın izlerini Çağdaş Selefilikte de görmek mümkündür. Büyükkara'nın "Suudi Selefiyye", Cihadi Selefiyye" ayrımı bunun halen devam ettiğini göstermektedir. Oliver Roy da çağdaş Selefilik için benzer bir gruplandırmayı yapmaktadır. Ebû Bekir el-Bağdadî'nin internet sitelerine servis edilen yaygın fotoğrafının minber üzerinde olması vaazcı Hanbelilerin günümüzde de etkili olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Büveyhiler dönemiyle başlayan yeni süreç Hanbeliliğin tarihi açısından da önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Hanbeliler toplumda "dini-siyasi bir muhalefet partisi" rolü oynamışlardır. Hanbelilerin bu faaliyetlerini daha çok vaizlerin veya *kussâsın* organize ettiği görülmektedir. Bunlar, yaptıkları vaazlarla kaynaklarda genellikle halkın ayak takımı için kullanılan ve *amme* olarak tanımlanan kesimi galeyana getirerek harekete geçirmişlerdir.

Bu dönemde Hanbeliler aynı zamanda Abbasi hilafeti ile yakınlaşmış, hatta ilerleyen süreçte özellikle Kâdirî itikad bildiregeleri ile birlikte Hanbelilik hilafetle entegre olarak "devletin resmi mezhebi" haline gelmiştir. Bu durum Hanbeli mezhebine mensup birçok kişinin yönetim kademelerinde görev almasını ve "karşı Mihne" uygulamalarını beraberinde getirmiştir. Abbasi Hilafeti'nin desteğini arkalarına alan Hanbeliler, özellikle Bağdat'ta Ehl-i Sünnet'in tek temsilcisi haline gelmişlerdir. Bu nedenle sadece sözü edilen dönemin tarihine bakan bir kişi Hanbelilerin Ehl-i Sünnet'in tek temsilcisi olduğu veya Ehl-i Sünnet'in Hanbelilerden müteşekkil bir yapı olduğu yanılısamasına düşebilir.

Bu noktada hem Ehl-i Sünnet anlayışımızı hem de Ehl-i Sünnet'in tarihi gelişimi ile ilgili bilgilerimizi tekrar gözden geçirmemiz gerektiğini ifade etmeliyiz. Ehl-i Sünnet anlayışımızın büyük ölçüde Ahmed b. Hanbel'in muzaffer olarak çıktığı Mihne'den sonra Hanbelilerin eliyle uygulanan "karşı Mihne"nin gölgesinde oluştuğu unutulmamalıdır. Muhtemelen bu sebeple olmalıdır ki Ehl-i Sünnet içerisinde muhalif ses ve görüşlere karşı ciddi bir tahammülsüzlük oluşagelmiştir. Ehl-i Sünnet kavramının daha doğru anlaşılması için özellikle Mezhepler Tarihçilerinin yapması gereken en önemli şey, Ehl-i Sünnetin teşekkül sürecini yeniden ele almaktır. Bu eylem yapılırken konunun dönemlere ve şehirlere göre ele alınması, konuyla ilgili bölgesel çalışmaların yapılmasının önem arz ettiği kanaatindeyiz.

Selçukluların Bağdat'a girmesiyle birlikte yönetimin desteğini de arkalarına alan Eşariler güçlenmeye başlamışlardır. Bu durum daha önce de mevcut olan Hanbeli-Eşari gerginliğinin artmasına ve iki mezhep arasında çatışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Kanaatimizce Hanbeli-Eşari çatışmalarının önemli sebeplerinden biri, her ikisinin de aynı sosyal tabana sahip olmasıdır. Her iki mezhep de Ehl-i hadis tabanlıdır.

Hanbelilikten sonra ortaya çıkan Eşariliğin en önemli hedef kitlelerinden bir tanesi Hanbelilerdi. Dolayısıyla Hanbeliler, kendi tabanını kaybetmemek veya korumak adına Eşariliğe karşı çıkmış ve onlarla mücadele etmişlerdir.

Tarih boyunca Hanbeli mezhebi iki önemli coğrafi değişim yaşamıştır. Bunların birincisi, Bağdat'ın Moğollar tarafından yerle bir edilmesiyle birlikte Hanbelilik, Suriye ve Filistin bölgesine taşınarak gelişimini burada sürdürmüştür. Mezhep, Osmanlılar döneminde kısa bir duraklama dönemine girmiş, ancak Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Necd bölgesindeki faaliyetleriyle birlikte ikinci kez coğrafi değişime uğrayarak ciddi bir atılım gerçekleştirmiş ve Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi haline gelmiştir. Bugün çağdaş Seleflerin yaptıkları faaliyet ve eylemlerle birlikte Ehl-i Hadis-Hanbeli zihniyet neredeyse bütün dünyada kendisinden söz ettirmekte ve etkili olmaktadır.

Kaynakça

Abdülmeccid Mahmûd Abdülmeccid, *el-İtticahâtü'l-Fıkhiyye 'Inde Ashâbi'l-Hadis f'l-Karnîs-Sâlis el-Hicrî*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1399/1979.

AlSarhan, Saud Saleh, *Early Muslim Traditionalism: A Critical Study of the Works and Political Theology of Ahmad Ibn Hanbal*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, United Kingdom, 2011.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2001.

Bedevî, Abdülmeccid Ebu'l-Fütûh, *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fi'l-Meşriki'l-İslâmî mine'l-Karnî'l-Hâmisi'l-Hicrî hattâ Sükûti Bağdâd*, Dâru'l-Vefâ li'Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî, el-Mansûra, 1408/1988.

Berbehârî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Halef, *Şerhu's-Sünne*, thk.: Halid b. Kâsım er-Redâdî, Darü's-Selef&Darü's-Sumay'î, Riyad, 1421/2000.

Büyükkara, Mehmet Ali, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye Cihadî Selefiyye", *Dini Araştırmalar*, 7(20), ss. 205-234.

_____, *İmâmiyye Şias'ına Göre Önemli Tarih, Gün ve Geceler (Şeyh Müfid ve Şeyh Bahâî'nin Takvimleri)*, Aslı Ofset, Çanakkale, 1999.

Cook, Michael, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Cooperson, Michael, *Classical Arabic Biography The Heirs of the Prophets in The Age of al-Ma'mûn*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Crone, Patricia, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev.: Hakan Köni, Kapı yayınları, İstanbul, 2007.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Christopher Melchert ve Mezheb: Gelenekçi Bir Oryantalistin İslâm Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet Yorumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4, 2004, ss. 287-319.

- Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988.
- Ebû Ya'lâ İbnü'l-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, thk.: Muhammed Hâmid el-Fakkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- _____, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef, *Kitâbu'l-Mu'temed fi Usûlîd-Dîn*, thk.: Vedî Zeydân Haddâd, Dâru'l-Maşrik, Beyrut, 1974.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İbn Hanbel Hayâtuhu ve 'Asruhu Ârâûhu ve Fikuhuhu*, Dâru'l-Fikru'l-'Arabî, Kahire, t.y..
- Ebû Zeyd, Bekr b. Abdillâh, *el-Medhalü'l-Mufassal ilâ Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve Tahricâtî'l-Ashâb*, Dârü'l-Âsime, Riyad, 1417/1997.
- Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmail b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed, *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, el-Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, y.y., t.y..
- Ed., "Al-Marwazî", *EP*, VI, 627.
- Genç, Süleyman, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti", *Marife*, 4 (2), Güz 2004, 219-243.
- Güner, Ahmet, *Büveyhilerin Şii-Sünnî Siyaseti*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir, 1999.
- Hallaq, Wael B., "Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority", Lawrence I. Conrad (General Ed.), *The Formation of Islamic Law*, (ss. 317-349), Ashgate Publishing, Aldershot, 2004.
- _____, *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Hanne, Eric J., *The Caliphate Revisited: The Abbasid of 11th and 12th Century Baghdad*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Michigan, USA, 1998.
- Haque, Ziaul, "Ahmad Ibn Hanbal: The Saint-Scholar of Baghdad", *Hamdard Islamicus*, 8 (3), 1985.
- Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Tarihinde Bilinç ve Tarih*, Haz.: Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Hurvitz, Nimrod, "Schools of Law and Historical Context: Re-Examining the Formation of the Mânbalî Madhhab", *Islamic Law and Society*, 7 (1), 2000, 37-64.
- _____, *The Formation of Hanbalism: Piety into Power*, RoutledgeCurzon, London, 2002.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Âdâbuş-Şafi'i ve Menâkibihi*, thk.: Abdulğani Abdulhalik, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk.: Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1425/2005.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Cize, 1419/1998.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibu'l-Himem*, thk.: Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- İbn Bedrân, Abdülkadir ed-Demeşki, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, tsh. ve tlk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, er-Risâletü'l-Alemiyye, Dımaşk, 1434/2013.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk.: Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, tsh.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.
- İğde, Muhyettin, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", M. Mahfuz Söylemez (Ed.), *Mihne*

- Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, (ss. 153-173), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.
- İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Kraemer, Joel L., *Humanism in the Renaissance of İslâm: The Cultural Revival During the Buyid Age*, E. J. Brill, Leiden, 1986.
- Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Araştırma*, Kitabiyât, Ankara, 2002.
- Laoust, Henry, "Hanâbila", *EP*, III, 158-162.
- _____, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad (241/855-656/1258)", *Revue des Etudes Islamiques*, 27, 1959, 67-128.
- _____, *İslâm'da Ayrılkçı Görüşler*, çev.: Ethem Ruhi Fıçlalı, Pınar yayınları, İstanbul 1999.
- Le Strange, Guy, *Baghdad During The Abbasid Caliphate From Contemporary Arabic and Persian Sources*, Ed., Fuat Sezgin, Frankfurt: Publications of the Institute for The History of Arabic-Islamic Science, Frankfurt, 1993.
- Macdonald, Duncan B., *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, Darf Publishers Limited, London, 1985.
- Makdisi, George, "The Sunnî Revival", D. S. Richards (Ed.), *Islamic Civilisation 950-1150*, (ss. 155-168), Cassirer, Oxford, 1973.
- _____, *Ibn 'Aqil Religion and Culture in Classical Islam*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1997.
- _____, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev.: A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.
- Melchert, Christopher, "The Hanabila and The Early Sufis", *Arabica*, 48 (3), 2001, 352-67.
- _____, *The Formation of The Sunni Schools of Law 9th-10th Centuries C.E.*, Brill, Leiden&New York&Köln, 1997.
- Mughni, Syafiq A., *Habalî Movements in Bağhdâd from Abû Muhammad al-Barbahârî (d. 329/941) to Abû Ja'far al-Hashimî (d. 470/1077)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Los Angeles, 1990.
- Muhammed Ahmed Ali Mahmûd, *el-Hanâbiletu fi Bağhdâd*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut&Dımaşk, 1406/1986.
- Özağşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviyye Olgusu*, Ankara Okulu, Ankara, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim, "Berâsâ", *DİA*, V, 471.
- Özel, Ahmet, "Merrûzî", *DİA*, XXIX, 210-211.
- Rosenthal, F., "Ibn Manda", *EP*, III, 863-864.
- Roy, Oliver, *Küreselleşen İslam*, çev.: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sâdi Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1998/1418.
- Sabari, Simha, *Mouvemets Populaires a Bagdad a L'epoque Abbasside, IX-XI Siecles*, Librairie d'Amerique et d'Orient, Paris, 1981.
- Şabarov, H., "Ebû Muhammed el-Berbehârî (233/847-329/941) ve Eseruhu fi Hayâti 'Asrihi'l-Âmme", *Havliyyat: Fer'ul-Âdâbi'l-'Arabiyye*, Beyrut, 6-A (1991-2), 157-185.
- Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut,

1397/1977.

Türki, Abdullah b. Abdulmuhsin, "el-Mezhebu'l-Hanbeli Menhecuhu'l-Fikhi ve Eşheru Ricâlihi", *ed-Dirâsâtu'l-İslamiyye*, 23 (2), 1408/1988.

Uleymî, Mücîrüddîn Ebu'l-Yümn Abdurrahman b. Muhammed, *el-Menhecû'l-Ahmed fi Terâcimi Ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk.: Abdulkadir el-Arnâût, Mahmud el-Arnâût, Dâru Sadr, Beyrut, 1997.

Vikor, Knut, *Between God and The Sultan: A History of Islamic Law*, Oxford University Press, New York, 2005.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: Ethem Ruhi Fıglalı, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010.

Zaman, Muhammad Qasim, "The Caliphs, The 'Ulamâ', and the Law: Defining The Role and Function of The Early 'Abbâsîd Period", *Islamic Law and Society*, 4 (1), 1997.

Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fi Haberi Men Ğaber*, thk.: Ebû Hacer Muhammed Said b. Busyûni Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y..

_____, *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk.: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1402/1982.

_____, *Târihu'l-İslâm ve Vefayâtu Meşâhiri'l-A'lâm*, thk., Ömer Abdusselam Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1411/1991.

Zubayda, Sami, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev.: Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.